

RECENZIJOS

Antanas Salys, *Raštai, IV: Lietuvių kalbos tarmės*, Red. P. Jonikas, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 1992, 376 p., 4 žeml.

Ketvirtajame Antano Salio „Raštų“ tome spausdinami darbai, skirti lietuvių kalbos tarmėms. Jame sudėtos atskiros dialektologijos ir tarmių istorijos studijos: paskaitų ciklas „Lietuvių kalbos tarmės“ (p. 3–140) bei daktarinė disertacija „Žemaičių šnekta“ („Die žemaitischen Mundarten. Teil I: Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets“, p. 141–288) – ir dialektologiniai straipsniai: „Lietuvių kalbos tarmės“ (p. 289–318), „Zanavykai“ (p. 319–328), „Dzūkai“ (p. 329–330), „Švėkšnos vardas ir tarmė“ (p. 331–340), „Klaipėdiškių tarmė“ (p. 353–358), „Kelios pastabos tarmių istorijai“ (p. 359–372), taip pat eksperimentinės fonetikos rašinys „Dėl sprogstamųjų priebalsių skardumo Salantų žemaičių šnektoje“ („Zur Stimmbhaftigkeit der Verschlusslaute in der žemaitischen (niederlitauischen) Mundart von Salantai“). Tomas pradedamas trumpa redaktoriaus P. Joniko pratarne bei santrumpų sąrašu, baigiamas bibliografiniu priedėliu (paimtu iš „Lietuvių enciklopedijos“) ir pastebėtų klaidų taisymais. Pakartotinai skelbiamas A. Salio sudarytas garsusis tarmių žemėlapis (p. 140–141), baigias sutrupėti „Archivum philologicum“ 4 knygos (1933) gale. Kiek modifikuotas, paprastesnis jo variantas įdėtas straipsnyje „Lietuvių kalbos tarmės“ (iš LE XVI – p. 302–303). Monografija „Žemaičių šnekta“ taip pat baigiama žemėlapiu, vaizduojančiu senąją žemaičių teritoriją (p. 286–287).

Pats pirmasis įspūdis, kylantis susipažinus su leidiniu, nelinksmas, nes kaipmat įsitikini, kad Antanas Salys, didžiulio talento ir polėkio dialektologas, paliko mums tik kruopelytę to, ką iš tikrųjų galėjo padaryti. Tarmės tada dar klestėte klestėjo; kaip rodo tautosakos rinkiniai, visiškai gyva tebebuvo net vakarų žemaičių (klaipėdiškių) tarmė, la-

bai norint dar buvo įmanoma rasti ir Prūsų Lietuvos aukštaičių, neblogai mokėjusių savo tarmę; sąlygos dirbti ir skelbti dialektologinius darbus buvo, galima sakyti, idealios. Ir tik dvi maždaug monografinės studijos bei nedidelis straipsnių pluoštelis – mažokas, net jeigu atsižvelgsime į dialektologijos rašinius, atsidūrusius kituose tomuose¹. Bet, geriau įsigilinus ir prisiminus tris pirmuosius „Raštų“ tomus, tas įspūdis ima blėsti: pradėdi suvokti, kad Salio būta per daug dinamiškos, per daug plačių interesų asmenybės, kad galėtų visiškai atsidėti vien tarmėms ir jų istorijai. Jam labai svarbus buvo ir kasdienis bendrinės kalbos ugdymo bei tobulinimo darbas, ne tik grynasis mokslas. Ir dirbo jis tą darbą su ypatingu polėkiu ir elegancija. Pagaliau jei ir tų tomų nebūtų, vis tiek Saliui priderėtų ryški vieta mūsų mokslo istorijoje: jam tą vietą garantuotų jau vien tarmių žemėlapis, kur viskas jo paties apvaikščiota ir patikimai nustatyta.

Pirmas darbas, spausdinamas šiame tome, paskaitų kursas „Lietuvių kalbos tarmės“. Tekstas parengtas pagal Tiūbingeno 1946 m. leidimą – į tai specialiai atkreipiu dėmesį, nes daugeliui lituanistų geriau žinomas kauniškis 1935 m. variantas yra kiek kitoks ir, sakyčiau, prastėlesnis, nors didelių skirtumų jame gal ir nerastume. Spausdinama ofsetu iš įprastinio mašinarščio, todėl net savo išore darbas panašus į 1935 ir 1946 m. šapirografinius neaukštos kokybės originalus. Dėl techninių priežasčių pakeistas tik vienas kitas mažmožis: pavyzdžiui, vad. kirstinė priegaidė žymima kaip pokario Lietuvoje – „^z“ formos diakritiku, atsisakyta monotipinių grafemų, kuriomis anksčiau buvo rašomi kai kurie minkštieji priebalsiai, ištaisyti akivaizdesni korektūros riktai (deja,

¹ Pvz.: Kalbos geografija (Salys III (1985) 73–76), Šnekta (t.p., 93), Tarmė (93–96), Tarmėtyra (96–98), Žemaičių vardas ir ribos (185–191), Aukštaičiai (191–192).

padaryta naujų – bet, kai rengėjai Amerikoje, leidėjai ir spaustuvė Romoje, tai lengva suprasti ir patikrinti).

Įvadiniuose darbo skirsniuose aiškinama dialektologijos (arba, paties A. Salio teikiamu terminu, *tarmėtyros*) sąvoka (p. 6), tarmių susidarymo sąlygos (p. 6–8), jų kitimo priežastys (p. 8–10), apžvelgiama svarbiausia to meto dialektologijos literatūra (p. 12–19). Bendrieji dialektologijos dalykai aiškunami, žvelgiant dabarties žvilgsniu, tradiciškai: tikima, kad kalba kintanti pagal tvirtus garsų dėsnius, nepripažįstančius išimčių (p. 8), minimi psichologiniai, fiziniai, gamtiniai bei politiniai-administraciniai kalbos kitimo motyvai (p. 8–10), labai pabrėžiamas kalbų mišinimas, ypač svetimos kalbos subtraktas, dažnai vadinamas naujadaru *postluoksnis* (pvz.: „Latviijoje vietomis yra veikęs lybių postluoksnis“ – p. 9). Gražiai pasiremiama J. Schmidto bangų teorija (p. 10–12); ta teorija vaizdžiai eksplikuojama abstrakčiu tarmių raidos pavyzdžiu; užsimenama ir apie kai kurias Saussure'o bei jo mokinio Meillet idėjas. Norėtusi atkreipti akis į tai, kad A. Salys vartoja ne *izoglosas*, o *izoglosės* terminą (tiesa, vėliau jo paties darbuose pasirodo ir *izoglosa*), kad tai, ką mes įpratę vadinti *izoglosų pluoštais*, jis buvo pavadinęs *izoglosių juostomis*; primintina, kad A. Salys pirmasis ėmė vartoti terminų *tarmių būrys* – *tarmė* – *patarmė* – *šnektas* – *pašnektė* sistemą ir iš karto pažymėjo tų terminų, taip pat *kalbos* ir *tarmės* sąvokų reliatyvumą².

Tarmių literatūros (kartu – ir jų tyrimo istorijos) apžvalga kiek blankesnė – susidaro net įspūdis, kad autorius nebuvo gerai įsigilinęs į visus referuojamuosius darbus arba nebuvo gerai supras-

tas studentų, rengusių pirmąjį paskaitų kurso variantą. Štai kalbant apie A. Schleicherį pasitenkinama apibendrinama frazė: „Jo žinios pvz. apie žemaičius gana netikslios“ (p. 15) – ir nė pusės žodžio nepasakoma apie tai, kad jo 1856 m. gramatika iš tikrųjų pradėjo lietuvių kalbos tarmių mokslinės klasifikacijos tradiciją, siekiančią mūsų dienas. Šiame veikalė pirmą kartą aiškiai priešpriešinamos dvi pagrindinės lietuvių kalbos tarmės – žemaičiai ir aukštaičiai, o skiriamieji tų didžiųjų tarmių požymiai nurodomi tokie taiklūs, kad galima teigti (jeigu nesigilinsime į mažmožius), jog jų neatsisakyta iki šiol (žr. A. Schleicher, *Litauische Grammatik*, Prag, 1856, 4–6). F. Kursaitis šiaip jau pagrįstai supeiktas (p. 15): iš tikrųjų jis „Rusų“ Lietuvoje (Kauno ir Vilniaus gubernijose) skirstė ne tarmes, o pačią teritoriją. Bet neužmirština, kad „Lenkų“ Lietuvos (Suvalkų gubernijos) ir Mažosios Lietuvos tarmes bei šnektas jis buvo suklasifikavęs be priekaištų (žr. F. Kurschat, *Grammatik der litauischen Sprache*, Halle, 1876, § 24 ir 27). Per daug kukliai vertinami Antano Baranausko (p. 15–16) nuopelnai (beje, jo „Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарѣ“ išėjo ne 1889, o 1898 m.): visas dėmesys sutelktas į tarmių tekstus ir nė žodžio nepasakyta nei apie puikią jo tarmių klasifikaciją (naujesnes mintis apie ją žr. *Baltistica* XXIX (2), ypač išn. 55)³, nei didžiai įžvalgią balsių bei skiemenų kiekybės teoriją (jos svarbiausių tezių pagrįstumu netrukus turbūt niekas nebeabejos). Dabar, kai turime K. Būgos raštų tritomį, aišku, kad ir jo įnašo į lietuvių dialektologiją A. Salys nėra deramai įvertinęs (p. 18). Tie patys žodžiai tikrų ir pastaboms apie P. Arumaa'os bei J. Otrębskio dar-

² A. Salio reliatyvistinį požiūrį į tarmę bene geriausiai apibūdina ši citata (tiesa, ne iš įvadinės darbo dalies): „visas tarmėmis skirstymas tėra tartinis dalykas, nes dialektologas, dalyką griežtai imdamas, gali kalbėti tik apie izofonas ar, geriausiu atveju, apie izofonų juostą. Tarmės sąvoka yra subjektyvi, nes pačios tarmių ribos yra pereinamos“ (p. 133). Tik daug vėlesni, ypač struktūriniai tyrimai parodė, kad tarmės (ir, žinoma, šnektos) nėra tokie jau grynai teoriniai konstruktai ir kad vieninteliu tikru dialektologijos „herojumi“ nebūtinai laikyti tik izoglosą.

³ Kad į A. Baranausko klasifikaciją tikrai nebūta įsigilinta, matyti kad ir iš šio teiginio: „Rytiečiais mes laikysime mažesnią plotą, negu Baranauskas buvo laikęs. Jis rytiečiams ir viduriečiams ir dzūkams priskyre“ (p. 114) – čia užmiršta, kad „viduriečius“ (t. y. savosios klasifikacijos „rytiečius pirmuosius“, *Riž* ir *Rip*) Baranauskas laikė vakariinių lietuvių tarmės šnektomis (žr. А. Барановскій, *Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарѣ*, Санктпетербургъ, 1898, 55–56). Neatidus žvilgsnis į A. Baranauską matyti ir kitur – pslg. Salys III 118–120.

bus (p. 18–19): jos atrodo per sausos – ypač dabar, kai žinoma, jog iki šiol neturime išspausdinto atskiros tarmės ar šnektos tyrimo, prilygstančio J. Otrębskio veikalui „Wschodnio-litewskie narzecze Twereckie“ (1932, 1934), o Arumaa’os tekstai ir dabar tikslumu bei autentiškumu pralenkia beveik visus darbus, skirtus Baltarusijos lietuvių saloms. Visai nuskrūstas Jonas Jablonskis: jo dialektologinė veikla apskritai neminima, nors apie ją A. Salys jau galėjo ką ne ką žinoti, pavyzdžiui, iš A. Juškos žodyno I tomo 2 sąsiuvinio baigiamojo žodžio (И. Яблонский, Послѣсловіе. – А. Юшкевичъ, Литовскій словарь, I (2), Санктпетербургъ, 1904, I–LIX) ir kai kurių kitų spausdintų darbų. Tai, kad mūsų rašomosios kalbos tėvo būta didžio dialektologo, pamiškėjo, deja, tik gana neseniai (žr. Kalbotyra XXVIII (1) 29 t.; XXIX(1) 19 t.*). Skirsnio pabaigoje P. Joniko „Pagramančio tarmė“ kažkodėl datuojama 1933 (Tiūbingeno leidinyje – 1938) metais – iš tikrųjų ta knyga išėjo 1939 m. Pakartotas netikslus paties A. Salio programinio straipsnio iš „Archivum philologicum“ (IV 1933) pavadinimas – ir Tiūbingeno leidinyje, ir čia įterptas nereikalingas žodis *mūsų* (plg. p. 19 ir 359).

Pats dialektologijos kursas pradedamas trumpu skyreliu „Lietuvių kalbos skilimas“ (p. 19–22), kuriame A. Salys pirmasis aiškina istorines žemaičių bei aukštaičių terminų reikšmes, nagrinėja tarmių istorijai labai svarbaus junginio **jā* raidą būsimųjų žemaičių ir aukštaičių šnektose; daroma (dabar, tiesa, jau keistokai skambanti išvada): „Dėl šito *jā* išvirtimo *je* lietuvių kalba ir suskilo į dvi skiltis, išriedėjusias aukštaičių ir žemaičių tarmėmis“ (p. 21–22) – lyg konstatuojamas koks priežastinis ryšys tarp **jā* > **je* ir kitų, daug svaresnių tarmių požymių. Skyrelis baigiamas „pralietuvių“ žodžių **jautls*, **mėdis* linksniaavimo pavyzdžiais (p. 22), kuriuose, dabarties skaitytojo akimis žiūrint, esama tam tikro anachronizmo: ten, kur rašo-

ma **uo*, be jokios abejonės, „pralietuviai“⁵ turėjo **ō* (pvz., rekonstruotina vns. įn. **jautjō*, **mėdjō*, dgs. kilm. **jautjōn*, **mėdjōn*). Iš kitų teksto vietų (pvz.: „anuo metu žemaičiai bus tebetarę *e*, *o*“, „čia 16 amž. antrojoje pusėje buvo prasidėjęs *e*, *o* virtimas į *i*, *u*“ – p. 34) matyti, kad šį dalyką A. Salys žinojo – „pralietuvių“ *uo* (kartais ir *ie*) tikriausiai rašomas tik, kaip sakoma, pedagoginiais sumetimais.

Svariausias ir didžiausias yra skyrius, kuriame apžvelgiama žemaičių tarmė (p. 19–76). Pats A. Salys buvo Salantų – ryškios Pajūrio žemaičių kretingiškių šnektos atstovas, gerai žinojęs daugybę subtiliausių jos niuansų⁶, tad ir šis skyrius labai turiningas; daug čia bus reiškusios ir glios tarmės ploto istorijos studijos, apibendrintos toliau aptariamoje daktarinėje disertacijoje. Į „grynąją“ žemaičių tarmės problematiką įžengiama per skirsnius, kuriuose smulkiai nagrinėjama junginių **tj*, **dj* ir ypač **tjā*, **djā* raida. A. Saliui atrodė, kad kaip tik šių junginių raidos skirtumai lėmė lietuvių kalbos skilimą į žemaičių ir aukštaičių patarmes: „Aukštaičiais vadinsim tuos lietuvius, kurie garsų junginį *ja* išlaikė sveiką ligi iš *tj*, *dj* atsirandant *ē*, *dž*, o žemaičiais tuos, kurį jie jau prieš tai išvertė junginiu *je* (p. 21)“⁷.

„Pereiginių“ skirsnių turinys gerai matyti iš pačių jų antraščių: „Lietuvių kalbos skilimas: žemaičiai ir aukštaičiai“ (p. 19 t.), „Garsų junginys *ja*“ (20 tt.), „Junginys *ja* veiksmazydyje“ (27 t.).

⁵ Ta „prokalbė“ – visiškai sąlyginė konstrukcija, vargu ar turinti kokį ontologinį pagrindą. Didžiosios lietuvių (be abejo, ir latvių) kalbos tarmės atrodo tiesiogiai išriedėjusios iš rytų baltų prokalbės (plg. Mokslas ir Lietuva, III (2–3), 1992, 95 tt.; Baltistica, XXVIII (2), 18 tt.).

⁶ Plg. Chr. S. Stang, Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas, Oslo, 1929, 167 (išn. 1), kur, remiantis A. Saliu, minima *-e / -e* priešprieša, išlaikyta seniausių to meto salantiškių galūnėse. Po karo šis nykstantis reiškinytas pastebėtas jau tik centrinėse šiaurės žemaičių šnektose (žr. Kalbotyra, XXIV (1), 1972, 97 tt.; XXV (1), 1974, 93 tt.).

⁷ Čia ir toliau cituojant A. Salio pavyzdžių retinimai ir pabraukimai keičiami kursyvu.

⁴ Deja, ir šis tyrimas požiūriu į J. Jablonskį labai nepaveikė: ir toliau esame linkę jį laikyti tik bendrinės kalbos tvarkytoju – žr., pvz., Z. Zinkevičius, Lietuvių kalbos istorija, V, Vilnius, 1992, 144–155. Tai labai krinta į akis, kadangi, pavyzdžiui, apie K. Jauniaus ir A. Salio dialektologijos darbus rašoma gana plačiai (žr. ibidem, 129 t., 307 t. *et passim*).

„Skilimo senumas“ (p. 28–30). Skirsnų hierarchija nėra aiški, nes jie nenumeruojami, o antraštės, ištiesai spausdinamos didžiosiomis raidėmis, ne visada subordinuoja mažosiomis raidėmis pateiktas antraštes. Pagrindinės A. Salio mintys dėl žemaičių ir aukštaičių skilimo gerai žinomos, daugelis jų be didesnių modifikacijų perėjo į kitų dialektologų darbus. Todėl smulkiau čia jas nagrinėti gal ir nereikėtų, bet vis dėlto norisi kai ką trumpai priminti, kad būtų bent aišku, kokį didį poveikį šis kalbininkas yra daręs vėlesnės kartos mokslininkams. Trumpai tariant, A. Salys manė, kad iki XV a. žemaičių vardu vadinti žemumės, plytinčios į vakarus nuo Nevėžio, gyventojai, aukštaičiai – lietuviai, gyvenę į rytus nuo tos upės. Kaip vienas iš argumentų paminimas 1605 m. rytietiškojo katekizmo vertėjas, teigęs, kad Daukša 1595 m. tą patį katekizmą išvertęs žemaitiškai. Ta mintis, įvairiai varijuojama, iki šiol gyva ir kalbininkų, ir kai kurių istorikų darbuose: daug kam ir dabar atrodo, kad žemaičių ir aukštaičių sąvokos XV–XVII a. ir anksčiau turėjusios tikrai teritorinę, o ne lingvistinę reikšmę ir kad spėjamas žemaičių vardo pamatinis žodis *žemas* esąs sietinas su Lietuvos Vidurio žemuma⁸. Iš to plaukia ir palyginti vėlyvo žemaičių ir aukštaičių tarmių atsiskyrimo idėja, kurią A. Salys galima sakyti, virtuoziskai pagrindė savo minėtame programiniame straipsnyje „Kelios pastabos tarmių istorijai“ (žr. rec. leid. p. 359 tt.). To straipsnio svarbiausi teiginiai kartojami ir aptariamajame paskaitų cikle. Iki XIV a., kaip rodą vokiečių ordino žvalgų (keliavedžių, *Leitsleute*) pranešimai (vad. *Wegeberichte*), lietuviai vietoj vėliau atsiradusių afrikatų tebeturėję minėtuosius junginius *tj, *dj – Aukštaičiuose afrikatų pradėję rasti XIV a. pabaigoje, Žemaičiuose – apie XV a. pradžią. Kaip jau esu rašęs (žr. *Kalbotyra* XXII (1) 81 tt.), pats afrikatų atsiradimo datavimas ko-

kių abejonių nekelia⁹, bet A. Salys tuo nepasitenkina ir XV a. paskelbia ne tik naujųjų priebalsių gimimo, bet ir pagrindinių lietuvių kalbos tarmių skilimo data. O tai jau daugiau negu problemiška, nes tikrasis didysis žemaičių atskyris nuo aukštaičių, K. Būgos žodžiais tariant, įvyko jau daug anksčiau – bent jau tada, kai *jā (tiksliau sakant, *jā) supriešakėjo į *jē (≈ *jē)¹⁰. Taigi A. Salys, pats to gal ir nenorėdamas, lietuvių kalbos tarminės diferenciacijos klausimą paliko spręsti mums. Ieškant tikresnio sprendimo, reikės, matyt, neužmiršti, kad A. Salio koncepcijoje, nors formaliai ir pasinaudojama bangų teorijos elementais, slypi užmaskuota A. Schleicherio „Stammbaumtheorie“, kad jis, matyt, nebuvo nė pagalvojęs apie galimus konvergencijos procesus – apie tai, kad lietuvių kalba gali būti ir rytų baltų dialektų bei gentinių kalbų k o n c e n t r a c i j o s padarinys. Bet tai jau specialių tyrimų, o ne recenzijos dalykas; be to, ir dabartiniai kalbos istorikai nedaug čia tėra pažengę į priekį.

⁹ Apie didžiausią vėliau iškilusią abejonę – tai, kad vokiečių žvalgai prūsai galėję nefiksuoti iš savo kalbos nežinomų afrikatų, užsimena jau pats A. Salys (p. 29).

Juo arčiau XIII a., juo tos abejonės darosi pagrįstesnės, nes tik maždaug XIV a. vokiečių (ir tik vokiečių aukštaičių!) kalboje ima rasti š tipo žvarbusis priebalsis. Tiesiog beviltiškos pastangos XIII a. vokiečių dokumentais įrodinėti, ką tos ar kitos baltų gentys turėjo vietoj liet. š, ž: juose iš principo negali būti grafemų tiems garsams, kurių patys vokiečiai tada dar neturėjo. Nėra šiuo atžvilgiu labai patikimi nė vėlesni ordinų dokumentai, nes žymią jų dalį galėjo rašyti vokiečiai žemaičiai: daugelis jų šnektų kalbamojo tipo garso neturi net ir šiandien.

¹⁰ Net ir šį pokytį („žemaitiškojo garsų dėsnio veikimo pradžią“) A. Salys linkęs kelti į labai vėlyvus laikus (plg. p. 29), nors nesunku įrodyti, kad tai iš tikrųjų pats seniausias objektyviai verifikuojamas žemaičių fonetikos pokytis, neabejotinai įvykęs gerokai prieš Leskienos dėsnį – akūtinų galūnių trumpėjimą (žr., pvz., *Baltistica* XXVIII (2) 13 *et passim*; čia prisimintina kad ir, pavyzdžiui, raida **platjān* „plačia“ > **platiān* > **platiēn* > **platēn* > **platē* > **platē* > *platiē*).

⁸ Nesileidžiant į platesnius šio dalyko svarstymus, pasakytina, kad vis patraukliau ir patraukliau atrodo V. Grinaveckio bandymas (*Kalbotyra*, XIX, 1968, 45 tt.) sieti žemaičių vardą ne su šiuo būdvardžiu, bet su daiktavardžiu *žemė* arba – dar tiksliau – su kitais šaknies *žem-* toponimais (*Žemėlė*, *Žemalėnai*, *Žemýgalu*, *Žemýtė* ir pan.). Tradicinis aiškinimas, atėjęs iš XV a., ir jo ekstralingvistinis motyvavimas primena liaudies etimologiją.

Žemaičių tarmės apžvalga, jeigu žvelgsime į ją istoriškai, tikrai įspūdinga. Prie jos pereinama labai sklandžiai. Jau visai specialūs skirsneliai „Žemaičių dzūkai“ (p. 26 t.) ir „Jungtinys ja veiksmožodyje“ (p. 27 t.) įsiterpia į bendresnės problematikos svarstymus. Pirmajame tikslinamas žemaičių dzūkavimo apibūdinimas – jis beveik nesiskiria nuo to, kurį pavyko suformuluoti daug vėliau (žr. *Baltistica* XV (2) 111 tt.; XVI (1) 32 tt.), – anksčiau labai afišuotos lytys **kā-tš* „katė“, **pē-tš* jau nukeliamos į K. Jauniaus laikus. Iš kur A. Salys buvo ėmęs tokią informaciją, neaišku: jokiam K. Jauniaus darbe tų lyčių nepavyko rasti. Veikiausiai pats mokslininkas buvo palaikęs grynų pinigų kitatarmių kalambūro formas. Žemaičiai dzūkai turi (tikriau sakant, turėjo...) tik *č*, *š* < **tj*, **dj* (t.y. neskolintuose žodžiuose vietoj bendrinės kalbos žodžių *č*, *dž*) ir tik prieš galūnę ar priesagą. Nei K. Jauniaus, nei K. Būgos darbuose neradau nė vieno pavyzdžio, kurie tam prieštarautų. Antrajame skirsnyje gražiai parodyta veiksmožodžių „trečiojo asmens“ analoginė galia, lėmusi *ja*-kamienių lyčių perėjimą į *a* kamieną.

Grynai žemaičių tarmės dalykai pradėdami svarstyti skirsneliu „Dvibalsiai *uo* ir *ie*“ (p. 30 tt.). Šiaip dažniausiai kalbama būtent apie *uo* ir *ie* pakitimus, bet iš kitur matyti, kad A. Saliiui tikroji situacija bei chronologija buvo žinoma (pvz., p. 34: „čia 16 amž. antrojoje pusėje vietomis jau buvo prasidėjęs *ę*, *o* virtimas *i*, *u*“) ir apie *uo*, *ie* kalbama tik, kaip sakyta, metodiniais sumetimais. A. Salys, kaip ir dabartiniai dialektologai, žemaičių–aukštaičių ribą nustato kaip tik pagal šių garsų atliepimus, nors ir nelaiko jų labai senais. Tą ribą A. Salys buvo labai preciziškai nubrėžęs (p. 31) – ją turbūt verta ir čia priminti, nes dabar apie tokį tikslumą galima nebent pasvajoti. Taigi žemaitiškieji aukšt. *uo*, *ie* (< r. balt. **ō*, **ē*) atitikmenys A. Salio laikais buvo tariami į vakarus ir šiaurę nuo šios ribos: Vegeriai (Viešūčių km. [*uo*, *ie*]) – Kruopiai [*uo*, *ie*] – Šiupyliai [*uo*, *ie*] – Amaliai [*uo*, *ie*] – Kybartai – Būlėnai [*uo*, *ie*] – Pakapė [*uo*, *ie*] – Kiaunoriai [*u*, *i*] – Tytuvėnai [*u*, *i*] / Šiluva [*uo*, *ie*] – Kybartėliai [*uo*, *ie*] – Raseiniai [*u*, *i*] / Kalnujai [*uo*, *ie*]¹¹ – Eržvilkas [*u*, *i*] / Vadžgirys [*uo*, *ie*] – to-

¹¹ 1966 m. vasarą Kalnajuose dar pasitaikė rasti informantų, prisiminusių, kad kadaise labai

liau iki buvusio Klaipėdos krašto sienos ties Lučium [*u*, *i*], ta siena iki Naumiesčio ir pro pat Šilutę [*uo*, *ie*] iki Minijos žiočių. Dvibalsių raida aiškinama ypač rečiausiais aspektais; pasitelkiami raštijos paminklai. J. Jakubowskio administracinis senovės Lietuvos žemėlapis ir kiti šaltiniai, išsiaiškinama kuriose vietose kompaktiškai gyventa, kur būta vos ne ištisinių miškų Šiaurės žemaičių diftongizacijai **ō*, **ē* > *ou*, *ei* šaknyje ieškoma kuršių kalboje: prisimenami XIII a. dokumentų vietovardžiai *Alouste* „(latv.) Alosta“ ir *Leynese me* – pastaroji tapatinama su dabartine Lieplauke. Dėl *Aloustės* tebesu tos pačios nuomonės kaip ir anksčiau (žr. Iš lietuvių etnogenezės, Vilnius, 1981, 21), o *Leynese me* pasitikėti sunku, nes ji gali turėti išlaikytą **ei*, be to, problemiška su ja tapatinama *Lieplauke*: ir ten vietos žmonės, ir jų kaimynai telšiškiai sako tik *lieplauks* (kartais *lieplauks*) = bk. *Lēplaukē!* Lyties *lieplauks* niekur apie Telšius nepavyko nugirsti – tik iš vienos varniškės esu užrašęs *lieplaukė*. Didžiai abejojanti bendroji išvada, kad žemaičiai į dabartinės pagrindines patarmes suskildę tik XVI a. gale arba net XVII a. pradžioje (p. 35). Pirma, ji pjaunasi su kitų garsų (pvz., galūninio **ān* > **ā*) raidos duomenimis, rodančiais, kad žemaičiuose patarmių būta jau iki Leskieno dėsnio (žr. *Baltistica* XXVII (1) 48 tt.); antra, pats A. Salys pirmasis pagrįstai manė, kad Martynas Mažvydas rašęs dūnininkų tarmės pagrindu (plg. p. 23, kur tiesiai sakoma „Dūnininkas Mažvydas 16 amž. taip pat jau linksniavo: *szadeti, szadems, szadeis*“)¹², o jo Katekizmas juk ankstesnis

seni žmonės sakydavę *dūna, pi-ns* „duona, picnis“. Į ankstesnę žemaičių tarmę orientuotų ir atvirųjų galūnių -*i* < **ē* (pvz.: *žėmi* „žemė“, *žūrki* „pelė“, bet *žėmes* „žemės“, *žūrkes* „pelės“). Galūnės gali būti geriausias senųjų tarmių ribų rodiklis

¹² Dabar Mažvydo tarmės lokalizavimo nuo pelnus neapdairiai imama priskirti kitam mokslininkui (žr., pvz., S. Žukas, [vadas. – M. Mažvydas, Katekizmas ir kiti raštai, Vilnius, 1993, 13 t.), parašiusiam didelę studiją apie mūsų raštijos pradininko kalbą (žr. *Baltistica* XIII (2) 358 tt.– XV (1) 16 tt.). Iš tikrųjų A. Salys tai buvo padaręs jau čia aptariamame paskaitų cikle (p. 23) ir ypač 1973 m. pirmą kartą paskelbtame straipsnyje „Martyno Mažvydo raštų kalba“ (III 192–199). Bandytas Mažvydo šnektą lokalizuoti tiksliau už A. Salį yra subjektyvus, net kiek tendencingas

už kalbamųjų amžių sandūrą. Pagaliau kaip tada aiškinti volcentijų Mažvydo raštų hipernormalizmus, kuriame ir romiasi jo tarmės lokalizacija?

Skiranyje „Balsiai *e* ir *o*“ (37 t.), be kita ko, atkreipiamas dėmesys į tai, kad slavizmuose žem. *ie* = aukšt. *ie* (pvz., *sviēts* ← sl. *světs*). Platesnių išvadų iš to nedaroma, bet ir be jų akivaizdu, kad tai faktas, be galo svarbus rytų baltų **ē* ir **ĕ* raidos ir jos santykinės chronologijos rekonstrukcijai. Šiame skiranyje žemaičių raidą **ē*, **ĕ* > *ie*, *uo* bandoma motyvuoti ir tipologijos duomenimis – paminimi panašūs romanų kalbų raidos reiškiniai: italų *nuovo* < vulg. lot. *nōvū(m)*, *cielo* < vulg. lot. *cēlo(m)* ir kt. Vadinasi, A. Salys pradeda gerą tradiciją, suklestėjusią jau mūsų dienomiais – užtenka čia prisiminti J. Kazlausko, V. Mažulį ir ypač V. Čekmono darbus.

Skiranyje „Balsiai *u* ir *i*“ (p. 38) vertingiausias dalykas yra rytinių šiaurės žemaičių balsių asimiliacijai tikslus apibūdinimas, tik pagrindinė reiškinio iliustracija – alsėdiškių *pūntis*¹³ „pantis“ – *pōntē*

griežtesnė mokslinė metodologija to daryti neleistų (patr. A. Salys p. 40 tik atsargiai užsimena: „Bet jia [Martynas Mažvydas – A. G.] ir kilimo turbūt yra iš Žemaičių pietų kampo“). Galūninio **-jā* > -*ę* | -*į* arealas, kuriuo labiausiai grindžiamas tas tikslinimas, pietų žemaičių tarmėje daug didesnis, negu teigiama kalbamojoje studijoje: jo pietrytinė izofona siekia ne tik Kvėdarną bei Laukuvą, bet ir Varnius (plg. R. Bagvilaitis, Varnių tarmės fonetika: Dipl. darbas, Vilnius, 1975, 94 [§ 86]; Lietuvių kalbos atlasas, II, Vilnius, 1982, žeml. Nr. 5). Pažymėtina ir tai, kad Mažvydas visai nevartoja enklitinių įvardinių afiksų *m(i)*, *l(i)*, kuriuos neabejotinai yra turėję Mažosios Lietuvos aukštaičiai (žr., pvz., [D. Kleinaš], Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1957, 251) ir Švėkšnos bei Kvėdarnos apylinkių žemaičiai – plg. tokius iki šiol tebevartojamus relikтус kaip *dū^h sū^h k^h* ~ dūsuiuot „≈ duosiu tau“ *a^h rū^h pāt* ~ *a(r) rūpat* „≈ ar tau rūpi“ Šv. Kv. Mažvydo šnektos tikslesnės lokalizacijos klausimas kol kas, matyti, vis dar atviras, ir arčiausiai tiesos kol kas tebėra A. Salys, atsargiai apibrėžęs kur kas didesnę arealą, kuriame reikėtų tos šnektos ieškoti – visą pietinių vidurio žemaičių plotą (žr. Salys III 196).

¹³ Dėl techninių priežasčių cituojant vietoj *u* ir *i* *uo* dviem apatiniais taškais rašomi *u*, *i*.

„pančio“ ir t.t. pasirinkta nevisiškai gera, nes šaknyje turi ne iš *u* kilusį balsį; be to, šioje šnektoje bent jau mūsų dienomis sakoma veikiau *pōntis* negu *pūntis*. A. Salys be klaidų nurodo penkias vietas, kuriose šis reiškinys paplitęs: Skuodą, Ž. Kalvariją, Alsėdžius, Tryškius, Mažeikius. Ta proga primintina, kad Mosėdis – priešinigi negu teigė K. Būga ir juo pasitikėję kiti kalbininkai (pvz., Z. Zinkevičius, Lietuvių kalbos dialektologija, Vilnius, 1994, 113, 8 pav.) – priklauso balsių asimiliacijos plotui: šiaurės žemaičių telšiškių riba eina į *v a k a r u s* nuo Mosėdžio (*drīskis* || *drēskis* tipo svyravimų ima rasti tik maždaug apie Daukšius).

Skiranyje „Dvibalsiai *ai*, *ei*“ (p. 38 tt.) bene pirmą kartą parodoma visa tų garsų raidos padarinių įvairovė, būdinga šiaurės žemaičiams, atkreipiant didesnę dėmesį į visuotinės *ai*, *ei* monoftongizacijos tendenciją pietrytinėse šiaurės žemaičių šnektose (apie Rietavą ir į pietryčius nuo jo). Labai vykęs rietaviškių pasakymo *vāks rāts nāko nēšēnts* „vakas raitas naika (= nagaika) nešinas“ lyginimas su plungiškių *vāks rāts nātko nēšēnts*. Monoftongizacija aiškinama šiaurinių žemaičių priegaidžių specifika, jos margumas – kirčiuotų arba nekirčiuotų morfemos variantų apibendrinimu (t.y. kaip ir K. Jauniaus darbuose). Pastebėtas ir ypatingas labializuotas *a* < *ai* variantas *ā*, bet tik tai Klaipėdos krašte: dabar žinoma, kad toks balsis (arba, tikriau sakant, **a* tipo diftongoidas) plačiai pažįstamas ir vakarinių šiaurės žemaičių plote – apie Kulių, Plungę, Žlibinų ir kt. (žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 51; Baltistica XII (1) 92 tt.). A. Salio minimose šnektose (pvz., Plikiuose) prieš kelis dešimtmečius buvo lyg ir pastebėtas pokytis *ai* > *a* > ^h*ā*, kurio paskutinė grandis neva sutampanti su ^h*ā* = bk. *o* (LKK III 87 tt.), bet, išklauses visus prieinamus tos tarmės įrašus¹⁴, nieko panašaus nesu pastebėjęs: geriausiu atveju girdėti gar-

¹⁴ Labai gaila, kad beviltiškai pavėlavau viešai padėkoti neseniai mirusiam didžiam tarmių mokslo darbininkui profesoriui Vladiui G r i n a v e c k i u i, padovanojusiam man vakarų žemaičių ir savo gimtosios varniškių tarmės magnetofono įrašų, darytų maždaug 1965 metais. Tai retas Lietuvoje mokslo etikos pavyzdys – ypač jeigu prisiminsime, kad mums yra tekę ne dėl vieno dalyko gana kietai polemizuoti.

sas, panašus į ką tik paminėtą kuliškių $^{\circ}a$ ($v^{\circ}āks$ „vaikas“ ir pan.). Dabartinė mūsų dialektologija apie *ai*, *ei* monoftongizaciją kalba gana panašiai – naujai pastebėtas tik galimas to pokyčio ryšys su tolesnio priebalsio kietumu ar minkštumu, polinkis apibendrinti *a*, *e* neišvestiniuose žodžiuose (žr., pvz, B. Jasiūnaitė, – Kalbotyra XL (1) 23 tt.) ir dažniau išlaikyti *ei* šnektose, turinčiose intensyvią balsių asimiliaciją. Visa tai iš esmės tik niuansai, nekeičiantys A. Salio (ir K. Jauniaus) aiškinimų esmės.

Daug aniems laikams įdomių dalykų pasakyta skyreliuose „Balsis + *m*, *n*“ ir „Šakniniai *q*, *ę*, *i*, *ų* (p. 40 tt.)“. A. Saliui gerai buvo žinoma, kad šio tipo dvigarsiuose *i*, *u* lieka uždari (p. 40), kad Viduklės apylinkių tvirtapradžiuose skiemenyse jie tariami kaip *ie*, *uo* (*šieņka*, *stúomti* „šinka, stumti“; p. 41)¹⁵, kad tam tikrais atvejais Švėkšnos šnektose gali būti susiaurėjęs ir antrinės kilmės galinis *-am* (p. 41). Įdomi užuomina apie *mon* „man“ J. Gerulio surastame XVI a. dokumente (p. 40 t.), bet vargu ar tai pamatas spėti, kad ta lytis priderėjusi vertėjui, kilusiam iš Didžiosios Lietuvos. Juk *mun(-)* tipo kamieną turi ir tie žemaičiai, kurių dvigarsiai *an*, *am*, *en*, *em* išlikę sveiki. A. Salys nebuvo gerai supratęs ir kringiškių dviskaitos lyčių (*dōm*) *va-kōm* „(dviem) vaikam“ ir pan.: jos yra ne fonetinės, o grynai morfologinės kilmės – padarytos pridėdant atitinkamas galūnes prie kamienu laikomo vardininko (ir galininko). Tai darosi visiškai akivaizdu, kai atsižvelgiame į moteriškąsias formas (*dvēm*) *lazdēm* „(dviem) lazdom“ ir kt., nes *-em* iš *-ām* tikrai neįmanoma išvesti; nepavyktų fonetiškai paaikškinti ir tokios formos kaip (*dōm*) *gaidōm* „(dviem) gaidžiam“, kadangi junginys **djā* žemaičių tarmėje yra supriešakėjęs prieš kalbamųjų dvigarsių siaurėjimą. Patys faktai A. Saliui jau buvo žinomi, bet, matyt, ne visas izofonas ir arealus galėjo tiksliau nurodyti, – pavyzdžiui, kalbėdamas apie *ou*, *ei* ~ *q*, *ę* (p. 42) jis nemini Akmenės ir jos apylinkių¹⁶, kitų reiškinių paplitimą nusako tik pa-

čiais bendriausiais bruožais. Žinoma, tai galima paaikškinti tekstų pobūdžiu: juk savo paskaitose A. Salys, be abejo, turėdavo žemėlapi ir izofonas veikiausiai ne žodžiais nusakinėdavo, o tiesiog rodydavo.

Labai svarbūs, nors ir lakoniški kirčio (p. 43) bei priegaidžių (p. 44) skirsneliai. Pažymėtina, kad A. Salys čia pirmą kartą prabyla apie dvejetainį siaurės žemaičių atitrauktinio kirčio priegaidės: „Atitraukus kirtį į tęstinę šaknį, gauname ´, o į stumtinę – ´. Pvz. *rōņkā* ~ rk. *rankā* : *raņkā*, bet *vīēžī:s* ~ rk. *vēžys* : *vēžī*“ (p. 45). Kalbama ne apie Salantus ar Mosėdį, kaip dabar esame įpratę, bet apie *v i s u s* siaurės žemaičius – ir pagrįstai kal-

šalutinių kirčių nebuvimą (plg. p. 43). Čia ne vieta leisti į platesnius šių dalykų aiškinimus, bet neiškenčiu nepasakęs, kad daug metų tirdamas šią šnektą nepastebėjau jokio skirtumo tarp tirkšliškių bei sediškių ir akmeniškių tariamų formų *pli-tā* „plyta“, *rōņkā* „ranka“: ir ten ir ten tos lytys skiriasi nuo tokių formų, turinčių pagrindinį senovinį kirtį, kaip vns. gal. *rōņka*, *pli-tā* (A. Salys teigė, kad tos lytys esančios homoniminės). O redukuoti greitojo stiliaus variantai visur žemaičiuose gali prarasti ir šalutinį kirtį, ir aiškesnę priegaidę. Net Vegeriuose tik sporadiškai pasakomas dgs. kilm. *grū-du* „grūdų“ – rišliuose tos šnektos tekstuose aiškiai dominuoja „normalus“ siaurės žemaičių variantas *grū-dū* (net su gana aiškiu atitrauktinio kirčio akūtu).

Daugumas literatūroje žinomų Akmenės arealo nepaprastumų (paskutinį jų rinkinį žr. Kalbotyra XLIII (1) 89 t.) bus atsiradę todėl, kad dialektologams pirmiausia į akis krisdavo atsitiktiniai stilistiškai motyvuoti reiškiniai – ir tik tokius reiškinius jie užsirašinėdavo. Kai analizuojami gausūs tekstai, išsifruoti iš magnetofono įrašų, šnektą nė iš tolo neatrodo tokia egzotiška. A. Salio ir kitų kalbininkų minimus nepaprastus faktus tekstuose tikrai galima rasti, bet tik kaip daug normalesnių lyčių redukuotus ar šiaip „alegrinius“ *v a r i a n t u s*. Be to, kai kas gali būti užrašyta iš dvikalbių, aktyviai kalbėjusių ne tik žemaitiškai, bet ir latviškai.

Susidaro įspūdis, kad, kol nebuvo magnetofonų, net labai gabūs dialektologai patikimai galėdavo aprašyti tik savo gimtąją tarmę, – tikriau sakant, jos *a i š k ū j i* stilių.

¹⁵ Apie tai, kad taip yra pakitę visų tvirtapradžių mišriųjų dvigarsių *i*, *u*, A. Salys neužsimena.

¹⁶ Apskritai Akmenės šnektos A. Salys, matyt, nebuvo rimčiau tyręs nei perpratęs. Jis, galima sakyti, pradėjo iki šiol gyvą negerą tradiciją šiai tarmei priskirti visokiausias keistenybes, – pavyzdžiui,

hama, nes kai tik smulkiau įsigiliname į kurią šios tarmės šnektą, paaiškėja, kad bent senieji jos atstovai tikrai turi dvejetainį atitrauktinio kirčio priegaidę (plg. I. Mažiulienė, – Baltistica XXX (1) 171.).¹⁷ Ko gero, taip yra visose tarmėse, turinčiose kirčio atitraukimą (plg. Baltistica XXIX (2) 119, išn. 4 ir min. lit.). Tik reikia pasakyti, kad, pavyzdžiui, laužtinę priegaidę dabar apibūdintume lankčiau, kad jos taip tiesiogiai netapatintume su atitinkama latvių kalbos priegaide (žr. p. 44). Anų laikų kalbininkų pramanas, o ne kalbos faktas yra „trumpinė priegaidė“ (p. 44 *et passim*), A. Salio nekritiškai perimta, matyt, iš J. Gerulio (plg. G. Gerullis, Litauische Dialektstudien, Leipzig, 1930, XXVI tt.).

Gerų minčių čia pasakyta ir apie šalutinius kirčius, vėliau pavadintus nukeltiniais, taip pat jų priegaidę. P. 45 minimi tokie geri „nestandartinio“ nukeltinio kirčio pavyzdžiai kaip *vėšvanāgis* – vištvanagis, *plūtkapēnes* – plaūtkepenės, *māžāsis* „mažasis“, *pārmešs* „(bendr.) pernešti“, *ilinkis* „ilinkis“, *sāntēmis* – sántēmis, *pārmešs* „pernešu“ ≠ *pārmešs* „perneliu“, *mīoķiņioje* „(dalyvis) mokytojo, to mokyto“ ≠ *mīoķiņioje* „(daiktavardis) mokytojo; учителя“. Tik interpretuojami šie pavyzdžiai nekorektiškai – lyg tas kirtis būtų koks ypatingas sudurtinių žodžių bruožas: juk tik pirmieji du paties A. Salio pateikti žodžiai iš tikrųjų yra dūriniai. Taip pat nekorektiškas ir truputį anksčiau pacituotas teiginys apie tai, kad kirtis esąs atitraukiamas į šaknį („Atitraukus kirtį į tęstinę šaknį...“); jis pakartojamas kalbant ir apie kitas tarmes – plg. „turi atitraukti kirtį iš galūnės į žodžio šaknį“ (p. 86), „kirtis nuo cirkumfektinės ir gravinės galūnės atitraukiamas į šaknį visais atitiktiniais“ (p. 122), „atitraukia į kiekvieną šaknį“, „kirtis atitraukiamas tik į ilgą šaknį“ (p. 123) ir t.t. Jei-gu taip būtų rašęs tik A. Salys, dabar nebevertėtų apie tai nė užsiminti, bet, deja, apie įsivaizduojamą kirčio traukimą „į šaknį“ parašoma ir mūsų dienomis – užtenka pacituoti kelias vietas iš naujausio dialektologijos vadovėlio: „Mat, čia visur kirtis nuo galūnės ati-

traukiamas tik į ilgą šaknį... Į trumpą šaknį jis ne atitraukiamas...“ (Z. Zinkevičius, Lietuvių kalbos dialektologija, Vilnius, 1994, 58); čia priskirtinas ir kalbėjimas apie kirčio traukimą „į ilgą šaknį su priesaga“ (ibidem, 37, 70). Tai didelis netikslumas, kadangi kirčio atitraukimas į tam tikrą morfemą, ir jo atitraukimas į tam tikrą skiemenį yra ne tos pačios prigimties reiškiniai. O kad jokia lietuvių tarmė kirčio į šaknį ne traukia, nesunku įrodyti kad ir šiais atsitiktiniais pavyzdžiais: š. žem. *pārmešs* – parneštā, š. pav. *šdukōms* – šaukimū, širv. *darbinīkus* „darbininkūs“¹⁸.

Labai taikliai šiaurinių žemaičių kirtis apibūdintas kaip banguojantis (p. 46), bet šiandien jau kažin ar besutiksime, kad, pavyzdžiui, *sāļontūm* Salantų tipo formose kirčiuoti esą visi skiemenys (*Sāļontūm* [p. 46]). Pakitusi dabar ir kai kurių A. Salio terminų reikšmė, – pavyzdžiui, įsidėmėtina, kad jo *antrinė tęstinė priegaidė* reiškia tai, ką mes vadintume vidurine priegaide.

„Vardažodžių kaitbos“ skyrelis (p. 49 tt.) taip pat įdomus ir daugeliu atžvilgiu nepasenęs. Pažymėtina, kad čia – lyg ir ne visai vietoje – pasakyta be galo svarbi mintis apie pietų žemaičių žodžio galo vokalizmą, kurią verda dar kartą ištisai pacituoti (plg. Baltistica XV (2) 113, išn. 5): „O vietomis dūnininkai, pvz. Kvėdarnoje, šią pastarąją lytį (turimas galvoje vns. kilm. *brūols* – brólio – A. G.) dar toliau išverčia: *brūolt*. Čia galūninis *i* labai atviras, tikriau sakant pereiginis garsas tarp šiaurės žemaičių *e* ir bendrinės kalbos trumpojo *i* (plg. žem. *kēts* : rk. *kītas*). Toje tarmėje *brolio* vn. ki. ir ga. lytys ir išskiriamos tik nevienodu *i* atvirumu ir *i* minkštumu: *brūolt* : *brūolt* ‘brolio, broli’“ (p. 50). Šį subtilų A. Salio pastebėjimą (tuos pietų žemaičių balsius tapatindavo net tokie puikūs fonetikai, kaip K. Jaunius ir K. Būga) visiškai paremia naujausi eksperimentai: *i* ir *i* tikrai yra skirtingi net Eržvilko ir Tauragės apylinkėse – ir savo spektrinėmis savybėmis, ir nevienodu palatalizuojamu poveikiu priebalsiams.

¹⁷ Prof. V. Grinaveckis per I. Remenytės-Mažiulienės disertacijos gynimą (1992 05 09) pripažino, kad taip esą ir jo gimtojoje pietų žemaičių varniškių tarmėje. Taigi jis grįžo prie jaunystės dienų požūrio, kurio ilgokai buvo atsisakęs (plg. Baltistica XII (2) 193, išn. 19).

¹⁸ Apie tai, kad ir širvintiškių atitrauktinio kirčio priegaidės yra dvejetainės ir kad ši tarmė pusilgius balsius skiria nuo ilgųjų žr. Ž. Markevičienė, V. Markevičius, – Kalbotyra XLIV (1) 1995.

Šiam skyriui sunku ką būtų prikišti net iš dabartinės mūsų mokslo perspektyvos. A. Salys yra puikiai jautęs morfologinių procesų specifiką, todėl visi jo samprotavimai (kai kurie jų atėję net iš K. Jauniaus darbų) apie analogines paradigų pertvarkas ir apskritai žemaičių morfologijos raidą ir dabar nekelia kokių abejonių. Paminėtina, kad A. Salys (kaip ir K. Jaunius) buvo gerai suvokęs ypatingą vadinamojo trečiojo asmens poveikį veiksmažodžio paradigų evoliucijai (plg. p. 58 t., p. 65) – tai leido jam tiksliai paaiškinti beveik visas žemaičių veiksmažodžio sistemos inovacijas. Vėlesni tyrėjai čia beveik nieko naujesnio nebesakė. Didelė šio skirsnio vertybė – tai, kad čia pateikiama dabar jau išnykusių archajinių lyčių: pajūriškių atematinis 1 a. *èsmì* ~ *esmì* „esu“ (su uždaruju *i!* [p. 61]), dgs. 2 a. *mîllet* (su *-e-* vietoj dabartinio *-e-* [p. 60]), sangražinė forma *nēškis* su *-i* vietoj dabar bežinomos *-e* (p. 68), dalyviai *àtēnts*, *àtēnī* ~ *atēs*, *atentī* „ateinas, ateinanti“ (p. 71), archajiniai kelininiai skaitvardžiai *sēkmos*, *āšmos* (p. 57)¹⁹ ir t.t. Pažymėtina, kad A. Salys nelabai tikėjo dgs. gal. *gerūnšus* ir kitų panašių lyčių archajiškumu, kad asmeninių įvardžių šaknis *mon-* / *mun-* buvo linke aiškinti fonetiškai. Dėl *-unšus* tipo galūnių jis rašo: „Čia nosinis galėtų būti išlikęs ir senas... Bet visiško tikrumo nėra, kadangi tose šnektose yra ir ant-rinių nosinių, pvz. *glūnsnis*, *gīnsla* „gluosnis, gysla“ (p. 52), dėl *mon-* / *mun-*: „Bet čia *mun-* gali būti ir fonetiškai išriedėjęs iš *man-*“ (p. 55). Tuos dalykus turėtų dar kartą prisiminti visi, kuriems vis dar norisi šiuos reiškinius, kaip sakoma, morfologizuoti ir archaizuoti: lyg tyčia, A. Saliu ir net K. Būga remtis jie vengia.

Nelengva su A. Saliu sutikti tik dėl kelių mažmožių (jeigu nekalbėsime apie tai, ko jis dar negalėjo žinoti). Netiesa, kad dažninio laiko neturį latviai (p. 65). Gramatikose, tiesa, toks laikas neminimas, bet pačioje kalboje labai gyvos *mēdza* + *bendratīs* konstrukcijos, savo reikšme visiškai sutampančios ir su aukštaičių, ir su žemaičių būtuojų dažniniu laiku (plg. Kalbotyra XXXVII (1) 24 t.). Netiksliai nurodomas būtojo kartinio laiko šaknies *dev-*(*-ē*) paplitimas (p. 64): daug tikresnį jos arealą Ch. S. Stangas buvo nustatęs jau 1929 m. (žr.

Ch. S. Stang, Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas, Oslo, 1929, 168, kur, be kita ko, minimos ir tokios pajūriškiams tikrai nepriderančios vietos kaip Švėksna, Teneniai, Varniai, Endriejavas, Nevarėnai, Telšiai, Mažeikiai, Vieksniai, taip pat Klaipėda ir Priekulė). Po puikių diachroninių J. Kazlauskos tyrimų vargu ar betikėsime, kad *i* kamieno vienaskaitos vietininkas *vāgīē*, *sēsēpīē* = rk. *vagē(je)*, *seserē(je)* yra *ē* kamieno analogijos padarinys (p. 51), – veikiausiai tai archajiška forma, turinti analogų senovės indų ir graikų kalbose (žr., pvz., J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius, 1968, 153). Į *īā* kamieną ta galūnė tikriausiai prasismelkė dėl stiprios vietininko koreliacijos su krypties konstrukcijomis *ī* + *galininkas* ir *i* bei *īā* kamieno vienaskaitos galininko galūnės tapatumo. Gerokai perdėta nuomonė, kad šiauriniai žemaičiai neturį įvardžiuotinių įvardžių (p. 56): *kētāsis*, *mōnāsis*, *mūsāsis* sakoma, ko gero, visame šiaurės žemaičių plote, o apie Telšius pavartojama ir *tuōksā* tipo formų. Tiesa, visi šie įvardžiai atrodo gana subūdvardėję, bet ar įvardis tikrai yra atskira žodžių klasė, kategoriškai priešpriešintina daiktavardžiui ir būdvardžiui?

Gražių, vėliau į mokslo apyvartą tvirtai įėjusių dalykų yra „Prielinksnių“ ir „Smulkmenų“ (p. 73 tt.) skirsneliuose. Čia bene pirmą kartą užsimenama apie *ant* vartojimą su dviem linksniais – kilmininku ir įnagininku (*padėk peilį a n t s t ā l o* : *peilis yra a n t s t a l ū*), minimas ypatingas „dūnininkiškas“ prielinksnių ir priešdėlių *nuo(-)*, *prie(-)*, *prieš(-)* vokalizmas. A. Saliui tai visuotiniai reiškiniai: *nōušokas* „pakulos“, *prēidā* „priedai“ ir kiti panašūs reliktiniai variantai pastebėti tik mūsų dienomis. Iš kitų žodžių darybos dalykų minėtinas gana taiklus, nors ir neišsamus specifinės žemaičių priesagos *-alis*, *-alē* apibūdinimas (p. 75) – išleista iš akių, kad ne visi šios rūšies vediniai yra „peikiamos“ reikšmės, – plg. šauksmininką *māmāle*, *puōnāli*, *tievāli*, reiškiantį didelę pagarbą. Būdinga, kad čia ta priesaga dar nelaikoma kuršių palikimu – taip imta manyti vėliau. Galimas dalykas, kad netiesiogiai tą nuomonę galėjo išprovokuoti ir pats A. Salys, nes, vos baigęs aptarti kalbamąją priesagą, pereina prie žodžių *kūlis* „akmuo“, *cyrulis* „vieversys“, kurie be jokių argumentų – tiesiog skliaustuose paskelbiami „senųjų kuršių palaikais“ (p. 75). Kiti

¹⁹ Vaikystėje vieną kitą tokią lytį esu girdėjęs ir Tirkšlių šnektose – dabar jos visiškai išmirusios.

kalbininkai prie tų „palaikų“ prikergė ir čia pat paminėta, bet kuršiams nepriskiriama *pylė*.

Kadangi recenzija ir šiaip netrumpa, išdrisiu šia proga truputį nukrypti į šalį. „Chorografinis“ klaurėn vakarų žemaičių *cynulio, källio, pylės* ir kitų panašių žodžių, taip pat priesagos *-alis* kildinimas iš kurlių kalbos yra paprasčiausia lingvistinė iliuzija. Toks *cynulis* yra garsažodis, lengvai galijs atsirasti bet kurioje kalboje ar tarmėje – jokių substratų nei adratų tam nereikia. *Källis* gali būti reliktas tokios kultūros, kur akmenys vaidino daug didesnį vaidmenį negu dabar ir todėl galėjo būti kur kas smulkiau klasifikuojami. Nesunku įsivaizduoti sistemą, skiriančią, sakysim, kultūriškai apdorotą *akmenį* (plg. „sateminį“ jo variantą *akmenys*, specializuotą kita reikšme), su žmogaus kultūrine veikla naujaiusį kokį **stābą* (plg. atitinkamą prūsų žodį ir lietuvių pasakymą *stovi kaip stabo išiktas*) ir taip pat specialiau neapdorotą mušimo, daužymo įnagi *källį*. Kai ta klasifikacija neteko kultūrinio pamato, vienur turėjo įsigalėti vienas žodis, kitur – kitas. Priesaga *-alis* pati savaime neturi savyje nieko tokio, kas verstų ieškoti jai substratinės interpretacijos, nes istoriškai žiūrint priesagą sudaro tik **-l-(-ls)*, o *-a-* galima (tikriausiai, ir reikia) laikyti kitu kamiengalio *-a/-e* balsių kaitos nariu. Be to, noderėtų čia užmiršti ir slovakų keliautojo Danieliaus Krmano *ponali* „ponuli“, užrašyto veikiausiai kažkur vakarų aukštaičiuose (žr. A. Nepokupnas, Žinios apie lietuvių kalbą Danieliaus Krmano dienoraštyje „Itinerarium“ (1708 m.), – Kalbotyra XXIV (1) 106 t.). Apie kitus panašius aiškinimus nobekalbėsiu – apie tai jau esu rašęs (pvz., Iš lietuvių etnogenezės, Vilnius, 1981, 19 tt.), tik norėčiau pasakyti, kad jie, deja, gyvi po šiais dienais, nors ir prieštarauja paties A. Salio istoriniams tyrimams, kuriais įrodyta, kad „lietuviškosios“ kuršių žemės prieš žemaičių ekspansiją buvusios virtusios dykra (žr. toliau apžvelgiamą jo veikalą „Die zemaitschen Mundarten“). Jeigu ten ir buvo likę kiek kurlių, tai jie negalėjo būti tokie autoritetingi, kad nors kiek rimčiau paveiktų masiškai į jų žemes plūdusių atėivių kalbą. Ir pagaliau kam reikia tokių hipotezių? Nejaugi vis dar *implicite* įsivaizduojame, kad tolimieji mūsų protėviai patys nesugebėdavo nė kalbinių naujovių sugalvoti? Šiaip noras viską panaiškinti geras, bet kalboje (kaip ir apskritai žmonių veikloje bei gyvenime) mechaninio priežastinumo nėra, todėl toks beatodairiškas troškimas ga-

li tik klampinti į neišbrendamų spėlojimų liūną. Substratinis *deus ex machina* niekuo ne geresnis už skeptišką, bet vis dėlto šviesų žinojimą to, kas mums jau aišku ir kas dar neaišku. Mokslas visada turi suvokti savo žinojimo ir nežinojimo ribas.

A. Salys šiuo atžvilgiu, be abejojimo, klydo, bet dar labiau klystame mes, žiūrėdami į jo apsirikičius kaip į kokį šventą apreiškimą ar tvirtovę, kurią būtina žūtbūt apginti. Mokslo hipotezės tik tam ir kuriamos, kad jas anksčiau ar vėliau kas sugriautų. Mokslininko autoriteto nei garbės tai nieku būdu nemažina – Niutonas juk netapo mažesnis po to, kai Einšteinas įrodė, kad visuotinės traukos dėsnis tinka tik tai mažų greičių inercinėms sistemoms.

Aukštaičių tarmę A. Salys apžvelgia (p. 76 tt.) daug paviršutiniškiau, bet ir apie ją pasakoma įdomių dalykų. Pirmiausia neužmirština, kad jam priklauso visa smulkioji šios tarmės klasifikacija. Tik didįjį visos tarmės skirstymą į vakarų, rytų ir vidurio aukštaičius jis buvo perėmęs iš K. Jauniaus, bet ir jį smarkiai pertvarkė, įvesdamas didelę dzūkų patarmę, skiriamą pagal sargijas afrikatas, vartojamas vietoj daugelio lietuvių savos kilmės žvarbiųjų afrikatų ir (tik tam tikrais atvejais) vietoj palatalizuotų *š, dž*. Logiškai kalbant, A. Salys aukštaičius pirmiausia skirsto į dzūkus ir „nedzūkus“, tik paskui „nedzūkai“ klasifikuojami jau pagal K. Jauniaus sistemą²⁰. Tai, sakyčiau, būdingiausias A. Salio klasifikacijos bruožas. Kiti terminai – *panininkai, pontininkai, puntininkai*, taip pat *pānininkai* (vėliau – *žadininkai*), *žaliniškai, rotininkai, dadininkai*, net *aukštaičiai viduriečiai* ir pan. – yra iš esmės tik atitinkamų izofonų vardai, nelabai ir pretenduojantys į tarmių ar patarmių pavadinimus. Tai gerai matyti p. 121, kur suminėti „panininkai“, priklausantys aiškiai skirtingoms tarmėms sistemoms, – kai kurie paties A. Salio klasifikacijos dzūkams²¹. Dar viena terminų grupė: *kap-*

²⁰ Pats A. Salys aukštaičius tiesiai skaido į vakariečius, viduriečius, rytiečius ir dzūkus (p. 76), bet pati skirstymo logika rodo, kad pirmiausia dzūkai priešpriešinami likusiems aukštaičiams. Juk juos atskiriant nekreipiama dėmesio į kitiems aukštaičiams esminę *ai/ī/ī̃ ~ uā/ī̃ (oī/ī̃)* izofoną – ta izofona yra tik „nedzūkų“ skirstymo kriterijus.

²¹ Apie vidurio aukštaičius pats A. Salys tiesiai yra pasakęs: „aukštaičiai viduriečiai nesudaro at-

sai, zanavykai, strukiai (ne *striukiai, kaip daug kas mano!), *baltsermėgiai* – remiasi tik tradicija ir ne tiek apibūdina kalbą, kiek išskiria tam tikras senovines etnografines sritis. Plačiau prie šios klasifikacijos nesustosiu – ji pakankamai kruopščiai išnagrinėta ir įvertinta mokslinėje spaudoje (žr., pvz.: Kalbotyra XIV 139 t.; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 11 tt.; Z. Zinkevičius, – MA darbai, A serija, 3 (31), 138 tt.). Tik atkreipiu dėmesį, kad A. Salys savąjį skirstymą yra gana principingai gynęs (žr. p. 294–296), bet kur kas ramiau ir dalykiškiau negu daugelis naujosios klasifikacijos priešininkų Lietuvoje. Ginčą išsprendė pati mūsų mokslo raida ir grįžti prie jo vargu ar beverta.

Vakarų aukštaičių skyriuje bene didžiausią išliekamąją vertę turi puslapiiai, skirti Mažosios Lietuvos aukštaičiams (p. 89–95). A. Salys gana išsamiai nagrinėja šio krašto šnektų žodžio galo vokalizmą, ypatingus žemutinio pakilimo balsių bei dvibalsių pokyčius, nurodydamas net jų izoglasas (pvz., ilgojo *a* patamsėjimą *sā-kā* „sakė“, *daržā-lis* „daržaitis“ tipo atvejais, akūtinųjų *ai*, *ei* monoftongizaciją ir kt.). Tiesa, pats autorius nurodo, kad tai ne originali, o iš A. Bezzenbergerio paimta informacija. Platokai, net pasitelkiant raštijos paminklus apžvelgiama šiaurinių vakarų aukštaičių morfologija (p. 95–102). Įdomus mėginimas „žemaitiškojo“ žodžių galo trumpinimo išimtis aiškinti ritminiais veiksniais (sutrumpėjusios lytys dažnai trikdančios „sakinio ritminių vienetų pusiausvyrą“ – p. 100). Bet nesunku suprasti, kad tokie dalykai gali užkliūti tik paribių šnektose – kokie žemaičiai, Mūšos upyno rytiečiai ar pagaliau latviai trumpina tas pačias galūnes nuosekliai ir dėl to jokių ritminių nepatogumų nejaučia. Ar tik ne pirmą kartą šiame skyrelyje atkreipiamas dėmesys į tai, kad aukštaičiai tik žemaičių paribyje turį priesagą *-inink(-as)* – visur kitur jai atliepanti *-inik(-as)* (p. 101 t.). Tik pridurtina, kad ir žemaičių priesaga *-inink(-as)*, ko gero, yra nauja: net 1759 m. „Ziwate“ randame tik „aukštaitiškąjį“ šios morfemos variantą (pvz.: *prišinika* 308²¹ „priešininko“, *Simtynikas* 64¹¹ „šimtininkas“, *tarpyniks* 137⁷ „tarpininkas“).

skiros tarmės“ (p. 126), „Atskiros ryškios tarmės nesudaro“ (p. 109). Vienoje vietoje neabejotino „viduriečio“ Mikalojaus Daukšos 1595 m. Katekizmas vertinamas kaip pietinių vakarų aukštaičių tekstas (žr. p. 79).

Trumpai, bet taikliai apibūdinti vadinamieji viduriečiai-veliuoniečiai (p. 102–104) – tarmė, kuri iki šiol nėra deramai ištirta. Tarmės skiriamoji ypatybė nekirciuotų galūnių *-i*, *-u* ~ bk. *-é*, *-o* aiškina ma kaip uždarytų pietietiškių balsių trumpėjimo padarinys. Ir dabar tai „oficialus“ aiškinimas, bet galimas daiktas, kad *-i*, *-u* yra išstūmę ankstesnius *-e*, *-a* arba *-i*, *-a* taikantis prie pietinių šnektų, bet nepajėgiant pakeisti žodžių ir formų prozodinę struktūrą. Viena kita smulkmena kelia abejonių (pavyzdžiui, serediškių vns. vt. *žė-mi* – dabar girdime tik *žė-mę*), bet taip gali būti tik todėl, kad mus nuo A. Salio skiria didelė laiko distancija. Tarmės dabar kinta arealų didėjimo ir endeminių reiškinių nykimo kryptimi.

Po daugeliu teiginių, skirtų vakariečiams pietiečiams (p. 104–109), galėtų pasirašyti ir dabartiniai dialektologai, šia tarme – mūsų bendrinės kalbos pamatu! – neliecinai mažai tesidomintys. Jei gu ne J. Senkus, šiandien tikriausiai net vadina muosius kapsus ir zanavykus tebeskirtume maždaug kaip A. Salys – pagal tvirtapradžių *iR*, *uR* tipo dvigarsių pirmojo dėmens pailgėjimą ar nepailgėjimą (plg. p. 107)²². Visiškai pritartina, kad ši – kaip čia pasakius? – kolonijinė tarmė yra nauja, susiformavusi buvusioje dykroje ir kad zanavykai (bc abejo, ir veliuoniečiai) „yra XVI amž. žemaičių išeiviai“ (p. 106). Dabar, atrodo, šią mintį galima paremti ir vienu labai svarbiu subtiliu fonetikos faktu: neseniai pastebėta, kad zanavykai, kaip ir žemaičiai, galūnėse skiria atviresnį *-i* < **-i* ir uždaresnį *-i* (< **-i*) < **-i* (pvz., vns. vard. *naklīs* ≠ dgs. gal. *naklīs*).

Iš smulkesnių dalykų pasakytina, kad *uios* (taip pat *tuo* ir kt.) tvirtapradžiškai taria ne tik zanavykai, bet, matyt, ir visi kiti aukštaičiai. Cirkumfleksinė mažybinė priesaga *-ait-* (*-is*, *-é*) veikiausiai yra palyginti neseniai išstūmus senesnę *-āt-* (*-is*, *-é*) ir todėl patyrusi migruojantiems reiškiniams bū-

²² Dabar žinoma, kad vakarinėje kapsų dalyje (pvz., apie Vilkaviškį, Kybartus, Vištytį) kalbamiciai dvigarsiai tariami taip pat, kaip, sakysim, Kudirkos Naumiestyje ar Griškabūdyje. Tik dar ir dar kartą reikia priminti, kad ir zanavykai tuose dvigarsiuose dažniausiai taria ne trumpus, o tik neįtemptus, labai atvirus balsius: *dī.rba*, *kī.lpa*, *kū.lt*, *skū.nđe* ir pan.

dinę pricigaidės pakaitą. Prie šios pricsagos vedinių gali būti prisitaikę ir kiti diminutyvai.

Skaitant aukštaičių rytiečių skirsnius, aiškiai matyti, kaip sunku dirbti be tikros tarmių klasifikacijos. Įdomiausių ir sistemiškiausių minčių čia pasakyta kalbant apie Mūšos upyno (dabar sakytume Aušros panevėžiškių) šnektas, apdairiai išskirtas iš viso rytiečių ploto, nors jas raižo A. Salio tokios svarbiu pantininkavimo, pontininkavimo ir puntininkavimo izofonos. Verta prisiminti, kad mokslininkas nėra abejojęs vadinamųjų murmamųjų balsių realumu, nors ir žinojo, jog jie fakultatyvūs, – buvo pastebėjęs net jų tembro pozicinius niuansus, plg.: *š'us* ~ *č'ys*, *gē'ras* ~ *gēras*, *sū'n'is* ~ *sūnus* (p. 128). Apskritai šios tarmės žodžio galo vokalizmas lánagrínėtas beveik išsamiai; apžvelgti ir su jo raida susiję žodžio kamieno balsių pokyčiai, palyginti tiksliai ir, svarbiausia, blaiviai nagrinėjami įvairūs kirčiavimo savitumai. Bet ir čia jaučiamas polinkis beveik kiekvieną faktą nagrinėti atskirai, neleškant net artimiausių sąryšių. Pavyzdžiui, p. 119 taikliai užsimenama, kad pasvaliečiai ir jų kalnynai vietoj *q kirčiuotame skiemenyje turį u (*qžuolas* > *úžat'us*), nekirčiuotame – o (*ožalė'is*²³ „qžuolėlis“) – apie tokį pat senovinio ū trumpinimą kalbama visai kitoje vietoje (p. 130, – pvz., *grūdė'is*²⁴ „grūdėlis“), o apie analogišką i tipo balsių raidą net neužsimenama.

Kitais atvejais kalbama jau ne tiek apie tarmes ar patarmes, kiek atskirus fonetinius bei gramatinius reiškinius ir jų izoglosas. Todėl užsiminus apie kokius „panininkus“ (dabar juos vadiname žadninkais), kartu minimos visiškai skirtingų sistemų šnektos, – pavyzdžiui, Užpalių, Svėdasų, Balninkų ir Žemaitkiemio (p. 121); neatsižvelgiama net į tai, kad Svėdasuose ir Balninkuose „panininkavimas“ egzistuoja kartu su rotininkavimu, kad Balninkų ir Žemaitkiemio apylinkėse balsių kiekybės sistema visiškai kita negu Užpalių, Svėdasų ir Dusetų. Patys A. Salio faktai šiuo atveju turi didelę išliekamąją vertę, nes kirčiuotas negalinis ā rytų aukštaičių plote baigia visiškai išnykti: jis, galima sakyti, jau miręs kalbininko minimose Jūžintų, Dusetų, Šimonių šnektose. Dabar primirštas svarbus dalykas iš-

keltas ir kalbant apie dadininkus (t.y. kupiškėnus): balsiai, atliepiantys bk. e, é žodžio gale ir prieš kietąjį priebalsį, skiriami nuo „tikrųjų“ a, a. ir a ir žymimi specialiomis grafemomis, pvz.: *mādūs* ~ *medūs*, *dā-dā* ~ *dēdē*, *tá-vas* ~ *tévas* (p. 120). Taip šiuos balsius žymėjo ir J. Gerulis (plg. G. Gerullis, *Litauische Dialektstudien*, Leipzig, 1930, 95 f., 100 ff.²⁵) – ir žymėjo visiškai pagrįstai, nes ir dabar tie garsai tariami gana priešakiniai ir pastebimai skiriasi nuo įprastinių a tipo balsių.

A. Salys, atrodo, nebuvo kaip reikiant perpratus rytų aukštaičių balsių kiekybės subtilumų, nes šiuo atžvilgiu ypač dažnai klysta. Dusetose gal tik okazionaliai gali būti pasakyta *bū.va* ~ *būvo* (p. 126), Zarasuose – *sā-ka* ~ *sāko* (p. 125), kupiškėnų plote – *kšrva*(.) ~ *kārvė* (p. 126 – lyg su svyruojančiu galinio balsio ilgumu) – tikros yra tik lytys *bū.va.*, *sā.kā.*, *kš.rvá*. Nėra ir tokių „galinių rytiečių“ (ir dar A. Salio klasifikacijos rytiečių!), kurių nekirčiuoti ilgieji balsiai galūnėse būtų „sveiki, ilgi“ (p. 126), – jie visur sutrumpėję bent jau iki pusilgių. Kaip dabar aiškėja, tik pusilgiai esti ir rytiečių (ko gero, ir apskritai lietuvių kalbos tarmių) pozicinio ilgumo a, e: A. Salys juos beveik ištiesai traktuoja kaip ilguosius (pavyzdžiui, rašo *kā.š.* ~ *kāšę* [p. 126], *sā.kā.*, *sā.kā.* ~ *sāko* [p. 125]). Apmaudu, kad dabartiniai mūsų dialektologai šį netikslumą yra daug kartų pakartoję net labai rimtuose darbuose (žr., pvz., *Baltistica* VII (2) 205).

Dzūkai apžvelgiami dar glausčiau negu rytiečiai (p. 131–138). Daugiausia kalbama apie patį dzūkavimą ir jo galimą kilmę. A. Salys yra įsitikinęs, kad „gudų kalbos įtaka bus prisidėjusi prie dzūkų tarmės susidarymo“ (p. 136), todėl baltarusių kalbai svetimą *y, *dj (> bk. ž, š) virtimą į ē, š bando aiškinti formų analogija (autoriaus žodžiais, „sistemos prievarta“; p. 134); atseit, pagal *já-utšts* / *já-utšf*, *žš-džts* / *žš-dži* imta sakyti ir *já-utšq*, *já-utšu*, *já-utšus* bei *žš-džu*, *žš-džats*²⁶ ir

²³ Rašoma būtent taip. Iš tikrųjų šis žodis turi sukletėjusį junginį še- ir minštąjį -š.

²⁴ Ir čia galinio -s minkštumas nežymimas.

²⁵ Minėtini šie A. Salį paremiantys J. Gerulio pavyzdžiai: *motūtās* ~ *motutės* (p. 95), *tupá-damas* ~ *tupédamas*, *pá.dū.* ~ *pėdų* (p. 96), *tá.βut* ~ *tėvui* (p. 100), *tá.βas* ~ *tévas*, *žš.mā.t* ~ *žšmėj*, *nū.tu.pā.* ~ *nūtūpė* (p. 101).

²⁶ Nuosekliai demonstruojamas o (ir e) uždarumas tarmei nebūdingas: beveik visi vakariniai dzūkai turi kaip tik labai atvirą o (ir e). Kiek užda-

pan. Aiškinimu neįmanoma patikėti, kadangi tarmė turi sargiąsias afrikatas ne tik kaitmeniniuose skiemenyse, bet ir žodžio pradžioje, – plg. *čē* – čia, *šūksmas* ~ džiaūgsmas, *šūvo* „džiūvo“. Nėra tikra ir „dvilaispne“ šios tarmės balsių kiekybė. Nekirčiuoti ilgieji balsiai čia iš tikrųjų trumpėja bent iki pusilgių, o sporadiškai galūnėse jie gali ir visiškai sutrumpėti (pirmiausia tai pasakytina apie nekirčiuotos atviros galūnės -o). Ne ilgi, o pusilgiai yra ir kirčiuotuose skiemenyse pailgėję -a- ir -e- (tariama, pavyzdžiui, ne *sā-kī-s* „sakęs“, *kā-Ń* „katę“, o *sā.kīts* (!), *kā.Ńt*).

Tuo ir baigsiu „Lietuvių kalbos tarmių“ apžvalgą. Tikiuosi, kad pačiu platoku nagrinėjimu įrodžiau, kad šis darbas vis dar aktualus mūsų mokslui ir kad prie jo dar daug kartų bus grįžta. Konkrečiomis pastabomis norėjau parodyti, kaip nelengva net labai talentingiems dialektologams prisikasti prie tikrosios mokslo tiesos ir kiek pastangų tenka padėti jos ieškant. Įsivaizduoti lietuvių dialektologiją be A. Salio beveik neįmanoma – net tie, kurie ne vienu klausimu mąstome kiek kitaip, esame jo netiesioginiai mokiniai ir daugelio jo gražiai pradėtų darbų tęsėjai. Tikriausiai neiškreipsiu tiesos sakydamas, kad dabartinis mūsų tarmių mokslas gimė J. Gerulio ir A. Salio pastangomis, – tuo paaiškinama ir labai sparti jos raida pokario metais, ir tam tikros įsisenėjusios paklaidos.

„Die zemaïtischen Mundarten“ (p. 145–286) yra veikalas kurį turėtų analizuoti istorikai, o ne kalbininkai. Darbas daro didelį įspūdį kruopščia labai gausių istorijos dokumentų bei šaltinių analize, blaiviu kritišku mąstymu. Viskas čia rūpestingai dokumentuota, pasverta, patikrinta. Esu šį tyrimą daug kartų skaitęs – ir kiekvieną kartą kildavo ta pati mintis. Koks dabar būtų mūsų istorinės dialektologijos ir tarmių izoglosų bei arealų interpretacijos lygis, jeigu A. Salys būtų tęsęs taip puikiai pradėtą darbą! Deja, nei jis pats prie tokių darbų grįžo, nei maždaug lygaus talento ir kruopštumo mokinių išsiugdė...

Labai apibendrintai ir apytiksliai svarbiausias A. Salio mintis galima atpasakoti maždaug taip.

Kovų su vokiečių ordiniais laikais (nieku būdu ne anksčiau!) didelė dabartinių žemaičių ploto da-

lis, anksčiau daugiausia priklausiusi kuršiams, buvo ištuštėjusi – virtusi dykra. Pasibaigus toms kovoms ir XV a. pradžioje nusistovėjus valstybinėms sienoms, prasidėjusi visuotinė žemaičių migracija į beveik nebegyvenamas buvusių kuršių žemes²⁷. Argumentacijai pasinaudojama visais tuo metu prieinamais istoriniais ir kartografiniais dokumentais. Atkreipiamas dėmesys net į senųjų valsčių konfigūraciją: dažnai valsčių centras būna arti senųjų žemaičių žemių, o periferija toli šiaurės vakaruose.

A. Salys daug kritiškesnis už K. Būgą ir seniesiems žemaičiams jis priskiria kur kas didesnę dabartinio tarmės arealo dalį. Jis pagrįstai mano, kad pietų žemaičiai (dūnininkai) iš seno gyveną savose žemėse. Senajame žemaičių plote, pavyzdžiui, minimos upės Aisė, Bikava, Jūra, Šaltuona, Šešuvis, Švėkšna, Veiviržas, Venta, Virvyčia ir tokios pietų žemaičių apylinkės kaip Batakiai, Gaurė, Kaltinėnai, Kelmė, Kražiai, Kuršėnai, Laukava, Medininkai (Varniai), Nemakščiai, Pajūris, Raseiniai, Šiauduva, Šilalė, Švėkšna, Tauragė, Upyna, Viduklė ir kt.; nurodyta ir viena kita šiaurės žemaičių pietinio pakraščio vieta: Luokė, Papilė, Tryškiai, Veiviržėnai, Viržuvėnai (Janapolė), Žarėnai (žr. p. 176–244). Būdinga, kad visi šio ploto vietovardžiai, turį kamieną *kurš-*, vertinami tik kaip kuršių migracijos į žemaičių žemes pėdsakai (p. 167), o *Kuršėnai* net pateikiami kaip argumentas, rodąs, kad ten senais laikais gyventa žemaičių, o ne kuršių (p. 168). Vienu atžvilgiu A. Salio nuomonė nesiskiria nuo K. Būgos: jis „branduoliniams“ žemaičiams priskiria ir vakarinės dabartinių aukštaičių žemes iki Nevėžio rytuose ir Nemuno pietuose – minėtinos tokios vietos kaip Ariogala, Babtai, Baisogala, Čekiškė, Dotnuva, Josvainiai, Jurbarkas, Krakės, Krekenava, Pernarava, Seredžius, Veliuona, Žeimelis. Be abejo, mokslininkas remiasi tikrais istorijos dokumentais ir netikėti jo pateikiamais faktais nėra pagrindo – abejoti galima ir reikia tik dėl jų lingvistinės interpretacijos. Visapusiškai pasvėrus visus *pro et contra*, iškyla mažiausiai dvi alterna-

²⁷ A. Salys nemanė, kad tos žemės buvusios visiškai tuščios. Jose galėję šiek tiek žmonių („spärliche Bevölkerung“), gyvenusių iš bitininkystės, medžioklės ir žūklės.

resni šie balsiai pasitaiko tik kur ne kur į rytus nuo Nemuno.

tyvos, leidžiančios kalbą sutaikyti su istorija. Pirmą, ne taip sunku įsivaizduoti žemaičių *ekspansiją* į ne itin tankiai gyventas vakarines aukštaičių žemes; antra, galimą ir dinamiškųjų vakarų aukštaičių *migraciją* į rytinį ir pietinį tikrųjų žemaičių paribį. Abiem atvejais vakariniai aukštaičiai, kad ir išlaikę savo kalbą, teritoriškai ir administraciškai turėjo virsti „žemaičiais“. Taigi kritiškai mąstant apie savo tautos praeitį reikia turėti galvoje, kad terminu *žemaičiai* iš tikrųjų fiksuojamos dvi skirtingos sąvokos – teritorinė ir kalbinė. Jeigu šių sąvokų ir toliau neskirsime, ginčai dėl žemaičių ir apskritai lietuvių tautos etnogenės vargu ar galės pakilti aukščiau nieko neįrodančių hipotezių lygmens, kur ir pačius rafinuočiausius argumentus persveria principai „man (mums, autoriui...) patinka – nepatinka“, „man (mums, autoriui...) atrodo – neatrodo“.

Be jokios abejonės, mūsų laikais jau sunkoka sutikti ir su A. Salio nubrėžtu dideliu „lietuviškųjų“ kuršių plotu. Ir jo „kuršiškų“ vietovardžių sąrašė randame vos keletą, galima sakyti, visiškai patikimų: *Zesele* ~ *Gėsalaī*, *Zelende* ~ *Gelindėnai*, *Zegere* ~ *Gegrėnai*, *Lezime* ~ *Lekėmė* ir *Ilze* ~ *Grigaičiai*, 1585 m. dokumente dar vadinami *Нкаи* (p. 150 tt.), – tik juose žymima tikrai nežemaitiška gomurinių priebalsių palatacija ir afrikacija prieš priešakinį balsį. Vietovardžiai, XIII a. vokiečių dokumentuose rašomi su grafema *s*, *z* vietoj dabartinių žvarbiųjų [š], [ž]; nieko nerodo, kadangi, kaip sakyta (išn. 9), vokiečiai tada tokių garsų dar neturėjo. Tad iš dokumentų tvirtai galima pasakyti tik tiek: kuršių riba turėjo eiti kažkur į rytus ir pietus nuo čia paminėtų vietų, dabar priklausančių vakarinėms šiaurės žemaičių šnektoms.

Ir šis veikalas, ir kiti A. Salio darbai tokie įdomūs ir skatinantys mąstyti, kad jiems skirto rašinio tiesiog neįmanoma natūraliai pabaigti. Todėl esu priverstas traukte nutraukti savo neleistinai ilgą recenziją. Tik norėčiau dar atkreipti dėmesį į tai, kad žymusis kalbininkas buvo nepaprastai atidus mūsų mokslo raidai Lietuvoje. Naujausiuose jo dialektologijos darbuose randame aibes faktų ir pastebėjimų, paimtų iš to meto Lietuvos kalbininkų dialektologinių tyrimų – pirmiausia iš kapitalinių Z. Zinkevičiaus veikalų. Ir pateikiami tie dalykai su pačiu palankiausiu dėmesiu – Mokytojas beveik atvirai džiaugiasi,

kad jo pasėta sėkla duoda tokį gausų derlių net pavergtoje žemėje²⁸.

Aleksas Girdenis

Albertas Rosinas, Baltų kalbų įvardžiai: Morfologijos raida, Vilnius, 1995.

Die neue Monographie von A. Rosinas ist eine Fortsetzung seiner Untersuchungen, die verschiedenen Problemen der baltischen Pronomina gewidmet sind. Zu diesen gehören auch seine Bücher: „Lietuvių bendrinės kalbos įvardžių semantinė struktūra“ (Vilnius 1984) und „Baltų kalbų įvardžiai“ (Vilnius 1988). In den letztgenannten Büchern, die sehr positiv bewertet worden sind (s. D. Tekorienė, *Baltistica* XXIII (I), 1987, 86-92 und V. Mažiulis *Baltistica* XXVII (II), 1994, 93-96), werden baltische Pronomina mehr synchronisch erforscht. Im neuen Buch, das schon lange Zeit erwartet wurde, werden sie hauptsächlich diachronisch untersucht. Einerseits rekonstruiert der Verfasser hier systematisch die urbaltischen Paradigmen der Pronomina und beschreibt ihre Systeme in den wichtigsten Schriftdenkmälern und modernen Mundarten der baltischen Sprachen, andererseits verfolgt und erklärt er die Entwicklung der baltischen Pronomina von ihren ältesten Zuständen bis hin zu den modernen Formen, worauf er besonders aufmerksam macht. Die Betrachtung dieser morphologischen Kategorie in den drei Büchern unter Benutzung verschiedener Methoden schafft ein vollständiges und deutliches Bild der Entwicklung der baltischen Pronomina. Die Bedeutung dieser Arbeit aber geht über den Rahmen des unmittelbaren Themas weit hinaus. Sie betrifft auch die Bestimmung der methodologischen Grundlagen, auf welchen die baltische diachronische Sprachwissenschaft beruhen soll.

²⁸ Baigdamas noriu iš visos širdies padėkoti p. Sofijai *Salienėi*, padovanojusiai man visus keturis recenzuojamojo leidinio tomus – tokius brangius, sunkiai prieinamus ir tokius svarbius visoms mano mokslinių interesų sritims.